

Praveké osídlenie a stredovek

Ján Lukačka

Najstaršie stopy po svojej prítomnosti v regióne Ponitria nám zanechal praveký človek v období strednej doby kamennej, ktorá trvala od roku 200 000 po rok 35 000 pred Kristom. O jeho tunajšej prítomnosti svedčia zvyšky pracovných nástrojov, ktoré sa našli v *Prepoštskej jaskyni* v Bojniciach a v jaskynnóm útvere *Čertova pec* v chotári Radošinej. Praveký človek v tomto období ešte nemal stále sídla, pretože sa neustále pohyboval v priestore hľadajúc jedlé plody a loviac divú zver. Pred nepriaznivým počasím vyhľadával prirodzené úkryty (jaskyne, previsy skál) a pravdepodobne si už dokázal z vetiev a koží zhotoviť aj jednoduchý prístrešok. Trvalé osídlenie Ponitria začalo až v nasledujúcom období, ktoré nazývame neolitická roľnícka kolonizácia (5 000–3 000 rokov pred Kristom). V tom čase rodové spoločenstvá prvých roľníkov prichádzajúce z juhovýchodu postupne osídľovali najskôr rovinaté priestory na oboch brehoch rieky Nitra a neskôr prenikali aj do bočných kotlín sledujúc jej pravo- i ľavostranné prítoky. Títo noví osadníci sa už cieľavedome zaoberali pestovaním kultúrnych plodín a chovali domáce zvieratá. Dokázali zhotovovať dokonalejšie pracovné nástroje (napr. hladené kamenné sekeromlaty), ktoré mohli slúžiť aj ako zbrane. Dominantné postavenie matky postupne stráca na význame a do popredia sa dostávajú rodoví staršiovia (patriarchát). Skromný inventár neolitických domácností sa v tomto čase rozširuje o prvé keramické výrobky, ktoré sa však zhotovovali bez použitia hrnčiarskeho kruhu. Vďaka nálezom keramických črepov dnes už archeológovia dokážu pomerne presne identifikovať jednotlivé praveké kultúry a zaradiť ich do časovej postupnosti.

V období mladšieho neolitu (okolo roku 3 800–2 800 pred Kristom) začali na juhozápadnom Slovensku vznikať rozsiahle osady ľudu *lengyelskej kultúry* s desiatkami domov. Výtvarný prejav najstarších roľníkov predstavujú zaujímavé antropomorfné a zoomorfné nádo-

by, ktoré mali kultovú funkciu. Vtedajšia spoločnosť sa začala sociálne diferencovať na prostý ľud a bohatých kmeňových náčelníkov. Nálezy z tohto obdobia sa našli aj v *Suchej doline* v chotári obce Veľké Hoste. Konkrétne išlo o štiepanú industriu, keramiku a fragment kamennej sekerky.¹ Zásluhou spolupracovníka Archeologického ústavu SAV J. Porubského sa podarilo zmapovať v spomínanej obci aj ďalšie nálezy z obdobia lengyelskej kultúry. Išlo o kultúrne jamy s obsahom mazanice a črepov ale aj o povrchový zber bez bližšej lokalizácie.² Nepochybne silnou motiváciou pre prenikanie osídlenia k hornému toku Livinej boli povrchové náleziská zlata, ktoré sa stalo nielen surovinou pre miestnych šperkárov, ale aj cenným obchodným artiklom.

Od začiatku mladšej doby bronzovej (okolo 1250 pred Kristom) existovali súčasne na území dnešného Slovenska dva odlišné kultúrne okruhy. Na južných rovinatých územiach dominovala kultúra popolnicových polí charakterizovaná žiarovými pohrebiskami a v horských oblastiach sa vytvorila lužická kultúra, ktorej ľud sa vyznačoval usadlým spôsobom života vyrastajúcim zo starších domácich základov. V neskorej dobe bronzovej okolo roku 1 000 pred Kristom sa dovtedy rozdelené územie Slovenska začalo opätovne zjednocovať. Ľud lužickej kultúry začal postupne z horských oblastí prenikať do južných otvorených rovín, kde sa však dostával do styku s ďalšími etnikami. V horských oblastiach ľud lužickej kultúry prežil až do mladšej doby železnej (okolo 400 pred Kr.). Príslušníci tohto starobylého etnika rovnako spoznali dôležitosť povodia Suchej doliny a založili si tu svoje osady. Neúnavný výskumník J. Porubský tu našiel nálezy keramiky, ktoré boli následne v Archeologickom ústave SAV zrekonštruované do pôvodnej podoby.³

Nedá sa vylúčiť, že chotár Veľkých Hostí bol kontinuálne osídlený aj v nasledujúcej staršej

dobe železnej nazývanej aj *halštatskej* (700–400 rokov pred Kr.), pretože sa tu našli črepy v dost' fragmentárnom stave a kúsky mazanice, ktoré sa dajú rámcovo zaradiť do tohto obdobia.⁴

Počiatok novej éry sa niesol v znamení expanzie Rímskej ríše v Karpatskej kotline. Rimania si podrobili keltské a ilýrske kmene v Zadunajsku a zriadili tu novú provinciu *Panóniu*. Jej severnou hranicou sa stal Dunaj. Naddunajského priestoru sa zmocnili germánske kmene Markomanov a neskôr aj Kvádov, s ktorými Rimania museli zväzdať časté boje. Známe je najmä ťaženie cisára Marka Aurélia a jeho syna Commoda, ktorí v záverečnej fáze tzv. *markomanských vojen* v rokoch 179–180 po Kristu prenikli hlboko do kvádskeho zázemia a nechali tu svoje posádky. Takouto jednotkou bolo aj 855 vojakov z II. Pomocnej légie, ktorí roku 179 prezimovali v Laugaritii (dnešnom Trenčine) a na hradnej skale nechali po sebe pamätný nápis. Či sa Rimania zdržiavali aj na Ponitří nie je známe, ale je to veľmi pravdepodobné.

Sťahovanie národov a príchod Slovanov do Karpatskej kotliny

Po zániku Rímskej ríše došlo v priebehu 4.–6. storočia k mimoriadne dynamickým zmenám, výsledkom ktorých boli úplne nové etnické pomery v Európe. Na troskách antického Ríma vznikli nové barbarské ríše. Proces sťahovania národov odštartoval útok Hunov smerovaný do východoeurópskych stepí roku 375. Tento akt vyvolal celú sériu etnických presunov najmä v prostredí germánskych kmeňov, ktoré sa pohli smerom na západ. Huni prenikli v rokoch 423–425 do Potisia a postupne ovládli provinciu Panóniu. Vplyv Hunov sa prejavil aj na juhozápadnom Slovensku, najmä v nitriansko-pohronskej oblasti, kde sa sformovalo jedno z hunských okrajových centier. Hunský kráľ *Attila* sa roku 451 rozhodol zlomiť odpor slabnúceho Ríma. V bitke na *Katalaunských poliach* však utrpel veľkú porážku, ktorá mu zahatala cestu do západnej Európy. Jeho náhlu smrť roku 454

využili podmanené kmene a v Panónii definitívne porazili Hunov a ich spojencov. Hunská ríša definitívne zanikla. Uvoľnený priestor po Hunoch zaplnili najskôr germánske kmene. Ostrogóti obsadili Panóniu, južnú Moravu a Záhorie zaujali Heruli a na juhozápadnom Slovensku získali dominantné postavenie Svébi. Po vzájomných zápasoch o hegemoniu nad týmto priestorom väčšina germánskych kmeňov odtiahla na západ a juhozápad. To využili Slovania a v posledných desaťročiach 5. storočia začali obsadzovať Karpatskú kotlinu. Prenikali sem jednak zo severovýchodu karpatskými priesmykmi a druhá vlna zrejme prišla proti prúdu Dunaja. Naši slovanskí predkovia sa v novej vlasti stretli so zvyškami staršieho obyvateľstva germánskeho pôvodu a v horských kotlinách narazili na ľud starej púchovskej kultúry a mladšej *przeworskej kultúry*. Kontinuitu so staršími etnikami dokladajú názvy najvýznamnejších horstiev a vodných tokov, ktoré pochádzajú ešte z predslovanského obdobia.

Slovania v čase svojho príchodu do Karpatskej kotliny boli jednoduchým roľnícko-pastierskym obyvateľstvom. Pri svojom postupe vyhľadávali predovšetkým rovinate regióny s kvalitnou a úrodnou pôdou, s možnosťami pastvy pre svoj dobytok a s dostatočnými povrchovými vodnými zdrojmi. Slovania si zo svojej pravlasti priniesli poznatky o vyhľadávaní, ťažbe a spracovávaní železnej rudy. Pre prvú vlnu slovanských osadníkov na území Slovenska je charakteristická v rukách formovaná keramika tzv. *pražského typu*. Svoje osady pozostávajúce z niekoľkých do zeme zahĺbených jednopriestorových polozemnic si Slovania budovali na terasách riek a potokov. Slovania vyznávali *polyteizmus*, t. j. uctievali väčšie množstvo božstiev. Z nich najvýznamnejším bol *Perún*. Verili v posmrtný život. Svojich zomrelých spaľovali na hranici dreva a popol spolu s nedohorenými zvyškami kostí ukladali buď do keramickej urny, alebo priamo do zeme spolu s milodarmi. Nad hrobom väčšinou navršili ešte mohylu zo zeme a kamenia. Žiarový spôsob pochovávania

v slovanskom prostredí pretrvával až do začiatku 9. storočia.⁵ V oblastiach, ktoré prišli do priameho styku s Avarmi, sa začal meniť pohrebný rítus a aj Slovania začali praktizovať kostrový spôsob pochovávaní.

Začiatkom 7. storočia došlo k prvým pokusom o budovanie štátnej organizácie v slovanskom prostredí. V roku 568 prišli do Karpatskej kotliny kočovní Avari ako spojenci Langobardov. Spoločne zvíťazili nad Gepidmi a stali sa pánmi tohto priestoru. Začali si podmaňovať tunajšie slovanské obyvateľstvo a všestranne ho využívať pre svoje potreby. Proti tomu sa začali búriť avarsko-slovanskí miešanci a okolo roku 620 zorganizovali po dohode s okolitými Slovanmi veľké povstanie a v niekoľkých bitkách nad nimi zvíťazili. Na severozápadnom okraji Avarskeho kaganátu vznikol silný kmeňový zväz, na čelo ktorého sa postavil roku 623 franský kupec *Samó*. Pod jeho vedením Slovania úspešne odrážali pokusy Avarov o ich podmanenie. *Samova* ríša pretrvala až do polovice 7. stor. a potom sa rozpadla na menšie celky. Avari postupne obnovili kontrolu nad Karpatskou kotlinou a tento stav sa udržal až do konca 8. stor. Výpravy Karola Veľkého v rokoch 791 a 796 zlomili moc Avarov. Zmenenú situáciu využili slovanské kniežatá, ktoré v krátkom čase vytvorili vlastné kniežatstvá. V Nitre sa sformovalo *Nitrianske kniežatstvo* a na južnej Morave *Moravské kniežatstvo*. Okolo roku 833 došlo k mocenskej konfrontácii moravského kniežata *Mojmíra I.* s nitrianskym kniežatom *Pribinom*. Moravania dobyli a vyvrátili *Pribinove* opevnené centrá *Pobedim* na *Považí* a hradisko v *chotári Bojnej*. *Pribina* prestal klásť odpor a s časťou svojej družiny opustil svoje kniežatstvo a uchýlil sa na územie *Východofranskej ríše*.

Obdobie Veľkej Moravy

Spojením Moravy a Nitrianska vznikla Veľká Morava, najvýznamnejší štát v 9. stor. v slovanskom prostredí, ktorý úspešne odrážal pokusy

Frankov o ovládnutie stredodunajského priestoru. V časoch vlády kráľa *Svätopluka* (871–894) predstavoval tento štátny útvar významný faktor v stredoeurópskom priestore.

V druhej polovici 9. storočia došlo v centrálnych oblastiach Veľkej Moravy, ku ktorým patrilo aj *Ponitrie*, k nebývalému hospodárskemu a civilizačnému vzostupu. Vzrástla hustota tunajšieho osídlenia, ktoré okrem najúrodnejších polôh po oboch terasách rieky *Nitry* zasiahlo aj vyššie položené regióny. Na vyspelé poľnohospodárstvo našich slovanských predkov poukazuje *depot* (hromadný nález) poľnohospodárskeho náradia zo *Žabokriek* nad *Nitrou*, ktorý pozostával z kosákov, čeriesiel, lemešov, kôš, stykov, motyky a sekerovitých hrivien.⁶

V tomto období vznikla aj tzv. *služobnícka organizácia*, ktorej jediným cieľom bolo všestranne uspokojovať potreby vládnucej dynastie *Mojmírovcov* a ich vojenských družín. Veľkomoravská elita (kniežatá, župani, vladkovia) sa rada zdobila rôznymi šperkami zo zlata a striebra. Preto sa najneskôr už v 9. stor. rozbehla intenzívnejšia prospektorská činnosť v oblasti *Sucej doliny* (povodie riečky *Livinej*), kde sa tento obľúbený drahý kov získaval predovšetkým ryžovaním.

V 9. stor. prebiehala na *Ponitri* kristianizácia. Spočiatku ju šíрили misionári hlavne z *Bavorska*. *Knieža Rastislav* však pochopil, že s kristianizáciou silnie aj vplyv Frankov v jeho dŕžave. Preto už začiatkom 60. rokov 9. stor. vyslal posolstvo do *Ríma* a žiadal o misionárov, ktorí by šíрили kresťanské učenie v reči zrozumiteľnej ľudu. Jeho cieľom bolo vytvorenie vlastnej cirkevnej provincie. V *Rímskej kúrii* však na jeho žiadosť nereagovali kladne aj preto, lebo dobre vedeli, že *naddunajský priestor* bol už dávnejšie misijným územím *Pasovského biskupstva*. *Rastislav* sa ani napriek tomu nevzdal svojich zámerov a roku 862 sa obrátil na *byzantského cisára Michala III.* so žiadosťou o vyslanie učiteľa (biskupa) a ďalších pomocníkov, ktorí by obrátili ľud jeho dŕžavy na pravú vieru. Cisár poveril touto náročnou úlohou *solúnskych bra-*

tov Konštantína (Cyrila) a Metoda, ktorí už mali skúsenosti s misijnou činnosťou medzi Chazar-ami. Začiatkom leta prišli byzantskí misionári na územie Veľkej Moravy a začali tu svoju plodnú činnosť. Rastislavovu požiadavku o zrozumiteľnosti nového učenia splnili do bodky.

Konštantín vytvoril nové slovanské písmená a do staroslovienciny začal prekladať najpotrebnejšie bohoslužobné texty a časti Biblie. Konštantín a Metod však rešpektovali príslušnosť územia Veľkej Moravy k Rímu a preto tu zaviedli liturgiu svätého Petra. Liturgickým jazykom namiesto zaužívanej latinčiny sa však stala ľudu dobre zrozumiteľná *starosloviencina*. V radoch bavorského kléru tento prevratný krok však vyvolával zúrivy odpor a v Ríme sa množili sťažnosti proti „Grékom“, ktorí svojvoľne pôsobia na ich misijnom území.

Situácia prívržencov staroslovienskej liturgie na území niekdajšieho Nitrianskeho kniežatstva sa skomplikovala roku 880, keď pápež Ján VIII. bulou *Industriae tuae* zriadil Nitrianske biskupstvo a na jeho čelo postavil Svätoplukovho obľúbenca a bývalého benediktínskeho mnícha *Wichinga*. Ten bol známy ako rozhodný odporca novej liturgie a nepochybne začal robiť prekážky stúpencom arcibiskupa Metoda vo svojej diecéze. Mohol si to dovoliť iba preto, lebo nad ním držal ochrannú ruku vládca Veľkej Moravy. Po Metodovej smrti roku 885 sa práve biskup Wiching stal likvidátorom staroslovienskej liturgie na Veľkej Morave. Okolo 200 kňazov bolo na prelome rokov 885/886 vyhnaných z jej územia alebo predaných do otroctva. Kresťania na Veľkej Morave sa museli vrátiť k latinskej liturgii.⁷

Začiatkom 10. stor. Veľká Morava pod sústredeným tlakom zo strany Východofranskej ríše a najmä v dôsledku ničivých nájazdov starých Maďarov ako štát zanikla. Jej územie sa rozpadlo na menšie územnosprávne jednotky, na čele ktorých stáli potomkovia veľkomoravských vedúcich vrstiev.

Vo včasnostredovekom Uhorskom kráľovstve

Nový hegemon Karpatskej kotliny starí Maďari vstúpili natrvalo do naddunajských priestorov až v priebehu 20. rokov 10. stor. Na strategicky dôležitých miestach usadili strážne jazdecké oddiely, ktorých úlohou bolo kontrolovať tento priestor. Už v tomto čase obsadili aj Nitru a jej najbližšie okolie. Na územie stredného Ponitria v prvej polovici 10. stor. ešte neprenikli. Maďari boli pôvodne stepnými kočovníkmi. V Karpatskej kotline sa však stepné pastierstvo nedalo naplno realizovať, preto boli nútení prejsť na usadlý spôsob života. Definitívne ich k tomu prinútila katastrofálna porážka roku 955 v bitke na rieke *Lech* pri Augsburgu v Nemecku, kde v boji zahynulo údajne až 12 tisíc ich bojovníkov a traja významní náčelníci. Na tejto výprave sa nezúčastnili Arpádovci, čo im umožnilo zabráť územia ovládané padlými náčelníkmi a začať s budovaním nového štátu, ktorý v mnohom nadväzoval na živé veľkomoravské dedičstvo. Veľkoknieža Gejza sa usadil v Ostrihome a jeho družina začala používať európsku výzbroj, hlavne meče. Jeho mladší brat Michal sa stal údelným kniežatom v Nitre a zrejme on rozšíril svoju moc hlbšie do dolín a kotlín Karpát. Gejza i Michal prijali kresťanstvo okolo roku 974 a nazívali v zhode. Vzťahy medzi nimi sa zhoršili v polovici 90. rokov 10. stor. Gejza chcel zabezpečiť veľkokniežací stolec pre svojho syna Štefana a preto nechal brata Michala odstrániť. Jeho traja synovia ušli pred hroziacim nebezpečenstvom do zahraničia. Štefan sa stal údelným kniežatom v Nitre a sídlil tu spolu so svojou bavorskou manželkou Gizelou. Roku 997 zomrel jeho otec Gejza a Štefan mal nastúpiť na jeho miesto. Tomu však chcel zabrániť vojvoda Kopán ovládajúci Šomoďské vojvodstvo na juhu Uhorska. Bol totiž tiež príslušníkom arpádovskej dynastie a ako najstarší z rodu sa uchádzal o vládu v rámci starejšiniského nástupníckeho princípu. Aj keď bol pokrstený, sympatizoval so zvyškami pohanstva

medzi starými Maďarmi. Postavil sa na čelo vzbúrencov a snažil sa pomocou zbrani presadiť svoje nároky. Tak sa zápas medzi Štefanom a Kopáňom stal aj zápasom o ďalšiu orientáciu krajiny smerom ku kresťanstvu, alebo návratom k pohanstvu.

V tomto zlomovom okamihu dejín rodiaceho sa štátu sa objavujú na scéne slovenskí veľmoži *Poznan*, *Hunt* a bližšie neidentifikovaný *Orzius*, ktorí sa spolu so svojimi družinami postavili na stranu Štefana a spoločne s nemeckými rytiermi zo sprievodu kňaznej Gizely porazili vzbúreného Kopáňa. Štefan premenil Kopáňovo vojvodstvo na kráľovský komitát (župu) a časťou jeho majetkov obdaroval veľmožov Poznana a Hunta.

Pôvodné rodové majetky Poznanovcov sa rozkladali na Ponitří. S veľkou pravdepodobnosťou k nim patril aj majetkový komplex v Suchej doline už na prelome 10. a 11. stor. Jeho centrom bol Šišov, kde nechali postaviť drevozemný hrádok s kostolom sv. Margity. Za prejavenu vernosť a cenné služby v prospech Arpádovcov získali Poznanovci ďalšie majetky v okolí Bánoviec, presnejšie dedinu *Hradnú*, kde tiež postavili včasnostredoveký hrad. Poznan a Hunt a ich potomkovia patrili k najvplyvnejším veľmožom Uhorského kráľovstva. Zastávali rôzne významné funkcie na kráľovskom dvore a županské hodnosti. Poznanovci sa stali svetskými patrónmi obnoveného zoborského benediktínskeho kláštora sv. Hypolita na Zobore, ktorý založil na konci svojej vlády kráľ Svätopluk. Starali sa o hmotné zabezpečenie kláštora darovaním niektorých svojich majetkov. Tak získalo opátstvo majetok *Opatovce* v susedstve Šišova. V roku 1113 na žiadosť opáta Godofreda nechal kráľ Koloman nanovo vyznačiť hranice kláštorných majetkov. Pri tejto príležitosti obišli kráľom vyslaní ľudia chotárne hranice Livinských Opatoviec a zaznačili aj susedné dediny. Boli to Dubokany (zaniknutá osada na rozhraní chotárov Nadlic a Solčianok) Solčianky, Norovce, Šišov, Borčany Liviná a Nadlice.⁸ Nepochybne v tomto čase už existovali aj Pochabany

a Hoste, ale keďže ležali ďalej od chotára Opatoviec, v listine nie sú uvedené. Malé a Veľké Hoste a Pochabany boli v kráľovských rukách. Uhorskí králi ich získali pravdepodobne v rámci uplatňovania svojich *regálnych práv*. Ak sa totiž niekde našli náleziská drahých kovov, mali králi právo tieto majetky zaujať pre seba a podľa vlastného uváženia odškodniť bývalých vlastníkov udelením iného majetku. Na horný tok Livinej potom v rámci rozvíjania ťažby zlata povolali aj cudzích hostí, ktorí sa usadili v Malých a Veľkých Hostiach. O ich pôvode nevieme nič bližšieho, ale s najväčšou pravdepodobnosťou išlo o Nemcov, ktorí boli známi ako odborníci v ťažbe drahých kovov. Tento stav pretrvával až do prvej polovice 13. stor. Keďže medzičasom sa objavili oveľa výhodnejšie a výnosnejšie náleziská najmä v oblasti Banskej Štiavnice, uhorskí králi stratili záujem o prevádzku menej výnosných banských diel na hornom toku Livinej. Túto skutočnosť využili príslušníci šišovsko-hradnianskej vetvy rodu Hunt-Poznanovcov a požiadali o udelenie Malých Hostí pre seba. Do chotára tohto majetku patrilo aj územie terajších Zlatníkov, kde pokračovala ťažba zlata z iniciatívy staronových vlastníkov tohto majetku. Konkrétne to bol komesi Mikuláš a Hypolit, ktorí žili v prvej polovici 13. stor. Hoste si rozdelili na dve polovice. Hypolitovu čiastku zdedil jeho syn Šimon, ktorý sa prvý raz spomína v roku 1247. Podľa neho sa časť Malých Hostí začala neskôr nazývať Šimonovce.⁹

Najvýznamnejším členom šišovsko-hradnianskej vetvy Hunt-Poznanovcov bol Mikulášov syn bán *Bečend*. Patril k verným dvoranom kráľa Bela IV. a sprevádzal ho v roku 1241 na úteku pred Tatármi do Dalmácie. Ako bán (správca) Dalmácie neskôr úspešne bránil mesto Nin pred Benátčanmi. Za preukázané verné služby získal od kráľa ďalšie majetky. Konkrétne to boli Hoste s baňou na zlato, Pochabany, osada Višňové v Suchej doline a v okolí Hradnej dediny Kochnáč, Ruskovce, Delov a časť Ostratic.¹⁰

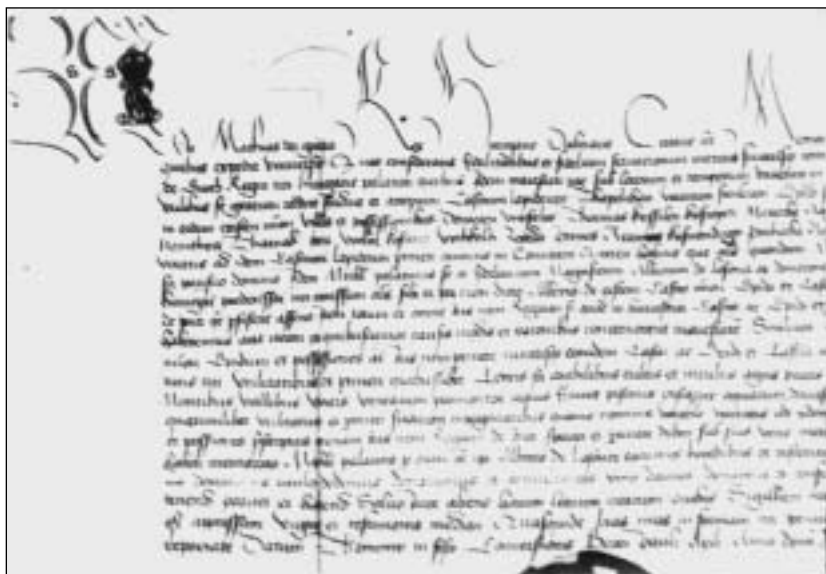
Celý horný tok Livinej sa začiatkom druhej polovice 13. stor. stal výlučným vlastníctvom Hunt-Poznanovcov. Bán Bečend a jeho mladší brat Pavol sídlili na včasnostredovekom hrade, resp. hradisku v Hradnej a rezidenciou ich chudobnejších príbuzných sa stal hrádok nad Šišovom. Bán Bečend zomrel pred rokom 1269. Jeho brat Pavol sa spomína ešte roku 1278. Bečend zanechal po sebe viacero mužských potomkov. Podľa mena je však známy iba František, ktorý sa však neangažoval vo verejných záležitostiach tak, ako jeho otec. Zomrel niekedy začiatkom 14. stor. Nezachovali sa nám žiadne konkrétne správy, ako sa správal Matúš Čák Trenčiansky k príslušníkom šišovsko-hradnianskej vetvy Hunt-Poznanovcov. Ani jeden z nich sa priamo nespomína v jeho službách, ale je bezpochýb, že sa mu museli podriaďovať a rešpektovať jeho dominantné postavenie v tomto priestore. On ich zasa ponechal v držbe starých rodových majetkov. V prípade vyhlásenej vojenskej pohotovosti však zrejme boli nútení nastúpiť do Matúšovho vojska. Bečendov vnuk a jediný známy syn nebohého Františka *Štefan* bez väčšej ujmy prežil obdobie vlády Matúša Čáka a neprišiel ani o jeden zo svojich majetkov. Možno pre svoj ľahostajný postoj ku kresťanstvu získal prímeno Pohan a do roku 1329 bol jediným vlastníkom otcovských majetkov. Nevedno, či na nátlak kráľa alebo z vlastného rozhodnutia sa spomínaný Štefan roku 1329 rozhodol všetky svoje majetky, ktoré vlastnil v Nitrianskej a Trenčianskej župe, vymeniť s Karolom Róbertom za iné majetky v ďalekom Sedmohradsku. Majetky v Hradnianskom archidiakonáte (ležiace severne od Bánoviec) pripojil Karol Róbert k hradnému panstvu Trenčín. Majetky v Suchej doline by však tvorili príliš izolovaný a vzdialený celok. Kráľ sa preto rozhodol pripojiť dediny Veľké Hoste a Pochabany, ďalej aj Malé Hoste s baňou na zlato (okrem osady Šimonovce), časť dediny Riadok (pôvodne asi Hrádok) v susedstve Šišova a celú polovicu dediny Šišov k svojmu bližšiemu hradnému panstvu v Topoľčanoch.¹¹ Tak sa väčšia časť Suchej doliny ocitla v kráľovských rukách.

Vznik dediny Zlatníky a jej osudy v 14. a 15. storočí

Obdobie vlády anjouovských kráľov v rokoch 1321–1386 sa nieslo v znamení dlhotrvajúceho vnútorného mieru v krajine a s tým spojenej hospodárskej prosperity. Dotvárala sa sieť stredovekých miest a mestečiek, doosídľovali sa dovtedy menej osídlené regióny a v dôsledku toho rástol počet obyvateľstva. Všetky spomínané priaznivé trendy sa prejavili aj na strednom Ponitří. Pre rastúci počet obyvateľstva bolo potrebné zabezpečiť dostatok potravín. Preto sa rozširovali plochy poľnohospodársky využívannej pôdy na úkor lesov a menili sa na oráčiny, vinice a pasienky. *Anjouovci* (čítaj *Anžuovci*) venovali veľkú pozornosť baníctvu. Preto podporovali vznik nových banských miest a mestečiek. Nezanedbávali ani ťažbu na starších náleziskách, ku ktorým patrila aj Suchá dolina.

V Malých Hostiach stúpol počet obyvateľov, ktorí sa venovali predovšetkým povrchovej ťažbe zlata (ryžovaním), ale boli aj pokusy s hĺbkovým dolovaním. Stupeň prosperity tunajšieho náleziska ilustruje aj skutočnosť, že práve Malé Hoste sa stali sídlom stredovekej fary a farského kostola zasväteného sv. Martinovi. Keďže pôvodný stredoveký kostol zanikol, nevieme presnejšie určiť dobu jeho vzniku. Patrocínium (zasvätenie) kostola však hovorí pre 12. resp. 13. stor., ale bez archeologického prieskumu zostávajú tieto tvrdenia iba v polohe špekulácií.¹²

Povrchové náleziská žltého kovu viedli ťažiarov stále do vyšších polôh. Tak sa začalo osídľovanie intravilánu dnešných *Zlatníkov*. Trvalo istotne dlhšiu dobu a tento proces sa zavŕšil v druhej polovici 14. stor.¹³ Vznikla tu samostatná obec, ktorá dostala svoj názov od náleziska zlata vo svojom chotári. Keďže nálezy drahého kovu sa stávali v dôsledku dlhodobej intenzívnej exploatacie menej výnosné, časť tunajšieho obyvateľstva sa musela zákonite preorientovať na poľnohospodárstvo. Rovinatejšia časť chotára bola postupne odlesnená a premenená na poľnohospodársku pôdu, na ktorej sa

Donačná listina kráľa Žigmunda Luxemburského z roku 1389 pre šľachticov zo Seľčian

Delba topolčianskeho panstva medzi Michala Orsága a šľachticov z Lučenca (Lošonciovcov) v listine kráľa Mateja Korvína z roku 1459

pestovali predovšetkým obilniny a strukoviny (pšenica, jačmeň, raž, špalta, proso, bôb, hrach, cicer). Veľký význam pre novú osadu mali aj rozsiahle lesy nachádzajúce sa v Považskom Inovci. Veľké množstvo dreva spotrebovávali nielen stredovekí hospodári na svojich usadlostiach, ale rovnako bolo potrebné pri banskej činnosti.

Nástupom kráľa Žigmunda Luxemburského na uhorský trón v roku 1387 sa veľmi rýchlo začali meniť vlastnícke pomery v krajine. Nový panovník sa snažil získať priazeň najvplyvnejších uhorských šľachtických rodov bohatými darmi. Medzi mocné rody patrili aj šľachtici zo Seľčian (dnes Szécsény v maďarskej časti Novohradu). Frank a Šimon synovia Kôňu zo Seľčian

boli poprednými dvoranmi kráľovského dvora. Kráľ Žigmund ich služby ocenil darovaním hradného panstva Šášov. Uvedomil si však, že bude lepšie ak hrad Šášov zostane v jeho rukách a ako náhradu daroval Frankovi a Šimonovi 2. decembra 1389 hradné panstvo Topoľčany. Slávnostné uvedenie nových majiteľov do držby sa uskutočnilo až 12. marca roku 1390 za účasti zástupcu kráľa, Nitrianskej kapituly ako hodnoverného miesta i okolitých šľachticov.¹⁴ V donačnej listine sa uvádza, že súčasťou panstva bola aj dedina Zlatníky spolu s baňou na zlato (possessio Aranyas cum aurifodina). Treba povedať, že pomery v Zlatníkoch spomínaná zmena vlastníka príliš neovplyvnila.

Šľachtici zo Sečian sa na svojom panstve trvalo nezdržovali a jeho správu zverovali do rúk kastelánov a hospodárskych úradníkov (oficiál a provizor), ktorými obyčajne bývali šľachtici z najbližšieho okolia. Nepochybne však mali noví majitelia panstva záujem, aby sa v Zlatníkoch aj naďalej ťažilo zlato. Z vyťaženia zlata však museli odvádzať banskú daň – *urburu*. V 14. stor. predstavovala 1/12 vyťaženia kovu a od roku 1405 kráľ Žigmund znížil jej výšku na 1/20. Odvádzala sa do najbližšej banskej komory, v tomto prípade do Kremnice. Údaje o množstve vyťaženia zlata v Zlatníkoch sa nám nezachovali.

Začiatkom 15. stor. (roku 1411) si magister Šimon zo Sečian a syn jeho nebohého brata Franka Ladislav rozdelili všetky svoje početné majetky. Topoľčianske hradné panstvo pripadlo magistrovi Ladislavovi.¹⁵ Nový vlastník sa však zo svojho majetku príliš dlho netešil. Hoci bol ešte v pomerne mladom veku, vážne ochorel. V roku 1413 nechal spísať testament. V ňom väčšinu svojich majetkov odkázal synovcovi Mikulášovi, matke, manželke a sestram.¹⁶ Jeho manželke sa až po Ladislavovej smrti narodil syn, ktorý dostal meno po svojom nebohom otcovi. Správy otcovských majetkov sa však mohol ujať až koncom 20. rokov 15. stor. po dosiahnutí plnoletosti. Bolo to práve v nepokojných časoch husitských výprav smerujúcich

predovšetkým na územie juhozápadného Slovenska. Ladislav sa na svojom panstve v Topoľčanoch nezdržoval a jeho správu zveril svojmu vernému kastelánovi Ladislavovi z Bine a potom jeho synovi Mikulášovi.

V roku 1431 tiahli Ponitrim husitské vojská, ktorých cieľom bolo dobyť biskupské sídlo Nitru. Na pochode sa zmocnili mesta Topoľčian a zanechali v ňom stálu posádku. Jej veliteľom bol Ján Šmikovský zo Žďáru.¹⁷ Husiti vybrali od okolitého obyvateľstva tzv. *holdovacie poplatky*, čím vlastne zvyšovali jeho platobné ťarchy. Tento stav trval až do jari 1434. Husitská posádka predstavovala hrozbu pre široké okolie. Vplyvný uhorský šľachtic Peter Čech z Levíc sa rozhodol husitov z Topoľčian vytlačiť. Na čele silného vojska obkľúčil mesto a pokúšal sa ho dobyť. Posádka sa však úporne bránila a Peter Čech bol nakoniec donútený rokovať s jej veliteľom o odchode husitov z Topoľčian za výkupné. Najväčšiu čiastku zložil práve Peter a dosiahol, že Ján Šmikovský so svojimi bojovníkmi odtiahli buď koncom roka 1434, alebo začiatkom nasledujúceho roka. Faktickým držiteľom Topoľčian sa stal teda Peter Čech. O svoje práva sa však hlásil aj právoplatný majiteľ Ladislav zo Sečian. Keďže však neprispel na vykúpenie svojho panstva z rúk husitov, musel uzavrieť kompromisnú dohodu s Petrom Čechom. Dal mu do zálohu polovicu hradu a všetkých k nemu patriacich dedín. Peter naopak zasa Ladislavovi odstúpil polovicu mesta Topoľčian.¹⁸ Mierové časy však netrvali dlho. Roku 1440 kráľovná vdova Alžbeta najala žoldnierskeho kapitána Jána Jiskru z Brandýsa, aby hájil jej venné majetky, ktoré sa nachádzali napospol na území Slovenska. Jiskra do svojho vojska získal predovšetkým bývalých husitských bojovníkov, z ktorých mnohí územie Slovenska dobre poznali. Medzi nich určite patrili Ján z Messenpeku a Blažek z Veselí (predtým z Borotína), ktorí sa už roku 1439 netajili úmyslom obsadiť Topoľčany. Podarilo sa im to však až v nasledujúcom roku v službách Jána Jiskru. Treba povedať, že v okolí

Topoľčania našli rýchlo mnohých spojencov z radov miestnej šľachty. Medzi najagilnejších patrili Tomáš Ludanický a Juraj syn Šebastiána z Krušoviec. Spoločne s Jiskrovými vojakmi bojovali proti tým, čo podporovali kandidatúru Vladislava Jagelovského na uhorský trón. Pri týchto vzájomných zápasoch sa obyčajne plienili a vypaľovali majetky protivníkov, pričom najhoršie vždy dopadli obyčajní poddaní, ktorí sa pred útočníkmi nemali kam uchýliť.¹⁹ Znovu museli platiť aj holdovacie poplatky, za čo im veliteľ topoľčianskej posádky garantoval akú-takú bezpečnosť. Tieto konštatovania sa v plnej miere vzťahujú aj na obyvateľstvo Zlatníkov. Nevedno však, či sa v chotári obce ťažilo naďalej zlato. Konkrétne doklady pre túto činnosť z obdobia 15. stor. nám chýbajú.

Vzťahy medzi Jiskrovými vojakmi a obyvateľmi Topoľčan neboli príliš dobré. Tunajšia posádka ohrozovala prosperitu mesta i celého panstva. Preto Topoľčanci požiadali kráľa Vladislava I., aby im pomohol zbaviť sa bývalých husitov. Kráľ im v tejto záležitosti vyšiel v ústrety a uzatvoril 10. novembra 1442 dohodu s Jánom Čapkom zo Sán. Za odstúpenie mesta mu daroval dva hrady na Považí – Starý hrad a Strečno.²⁰ Z neznámych príčin k realizácii tejto transakcie nedošlo. Preto Vladislav I. v nasledujúcom roku 22. septembra 1443 uzatvoril novú dohodu s veliteľmi mesta Dobešom z Rohožova a Jánom Vlkom z Adršpachu. Spomínaní kapitáni požadovali odstúpné vo výške 12 tisíc zlatých, 62 ťažných koní a 30 vozov na odvezenie ich osobných vecí z Topoľčan do Trenčína. Polovica požadovanej sumy mala byť vyplatená do 3 týždňov a zvyšok do sviatku sv. Martina (11. nov.) Velitelia Topoľčan sa zaviazali, že okamžite prestanú s pustošením okolia a nebudú viac vyberať holdovacie poplatky.²¹ Obyvateľstvo širokého okolia si mohlo konečne vydýchnuť. Ani táto dohoda sa však nerealizovala. Vieme to priamo od Jána Jiskru, ktorý v liste napísanom 13. septembra 1444 oznamuje mestu Viedni, že znovu získal do svojich rúk Topoľčany. Bývalým veliteľom však musel

vyplatiť značnú sumu peňazí. Časť z nich už splatil, ale ešte im zostal dlžný 3 tisíc zlatých. Preto prosil Viedenčanov, aby mu v tejto záležitosti pomohli.²² Jiskra a jeho vojaci zostali v meste až do roku 1447. V rámci mieru uzavretého s Jánom Huňadym v Rimavskej Sobote 21. júla 1447 Jiskra vydal Topoľčany (zrejme za odstúpné) do rúk gubernátora krajiny. Ten z obavy pred možným návratom Jiskrových vojakov vymenoval v meste až troch vojenských kapitánov – Jána zo Šalgoviec, Blažejza zo Šágu a Juraja z Košec.²³ Panstvo spolu s hradom patrilo aj v čase Jiskrovej prítomnosti Ladislavovi zo Sečian, ktorého zastupoval jeho kastelán Mikuláš z Bine.

Jiskrovci a bratrství sa ani neskôr nevzdali myšlienky znovu obsadiť mesto a hradné panstvo Topoľčany. Gubernátor Ján Huňady nerešpektoval vlastnícke práva Ladislava zo Sečian a začiatkom 50. rokov 15. stor. odstúpil panstvo Pangrácovi zo Svätého Mikuláša a Michalovi Orságovi. Roku 1451 tu obaja významní magnáti táborili aj so svojimi vojenskými oddielmi a plánovali útok proti banským mestám, ktoré ovládal Ján Jiskra. Pangrác zo Sv. Mikuláša sa zmocnil aj Topoľčianskeho hradu a držal ho vo svojich rukách až do roku 1457. V tom roku zmysle bližšie neznámej dohody medzi Michalom Orságom a Pangrácom uzavretej okolo roku 1458 sa výlučným majiteľom panstva stal Michal Orság, ktorý už predtým získal od kráľa Ladislava Pohrobka aj darovaciu listinu. Musel však rešpektovať vlastnícke práva Ladislava zo Sečian minimálne na polovicu hradného panstva a mesta Topoľčany. Keďže Ladislav nemal mužských potomkov, všetky svoje majetkové práva preniesol na dcéru Hedvigu a jej manžela Alberta z Lučenca.

V roku 1459 došlo k delbe Topoľčianskeho hradného panstva na dve rovnocenné polovice. Michal Orság dal k dispozícii Ladislavovi zo Sečian a jeho zaťovi Albertovi z Lučenca polovicu mesta Topoľčany a pôvodný majiteľ naopak odovzdal Michalovi polovicu hradu a všetkých dedín panstva. Od tohto roku mali aj

Zlatníky dvoch zemepánov a tento stav trval až do konca 16. storočia. Deľba prebehla dôsledne aj v tom, že v každej dedine si každý zemepán ustanovil vlastného richtára.

Michal Orság sa ako verný stúpenec Mateja Korvína stal uhorským palatínom. Napriek veľkému zaneprázdneniu sa staral aj o svoje úctyhodné pozemkové vlastníctvo. Najčastejšie navštevoval Topoľčany a tu dával aj mnohé listiny. V čase jeho neprítomnosti správu panstva viedli okolití šľachtici. V jeho službách sa v 80. rokoch spomína napr. Michal z Viesky a Ladislav zo Žabokriek. Potomkovia Alberta z Lučenca sa na svojom panstve zdržiavali veľmi zriedka. Preto sa dosť často stávalo, že tento majetok dávali do zálohu. Záložnými držiteľmi polovice panstva boli František z Chraste (de Harazth) v rokoch 1488–1492. Koncom 15. a začiatkom 16. stor. sa ako držiteľ panstva spomína kráľovský pokladník Blažej z Rašky.²⁴

Zlatníky predstavovali na konci stredoveku stredne veľké sídlo, na ktorom sa nachádzalo okolo 30 obývaných domov. Zlaté časy tunajšieho baníctva boli zrejme už vtedy minulosťou, prípadne sa ešte pokračovalo v ťažbe v malých rozmeroch. Väčšina obyvateľstva sa už zaoberala pôdohospodárstvom. Keďže prírodné prostredie nebolo príliš priaznivé pre pestovanie obilnín, venovali sa tunajší hospodári dobytkárstvu a využívali aj pomerne veľké zalesnené priestory chotára na ťažbu dreva a obchodovanie s ním. Cirkevne patrili ako filiálka pod faru v Malých Hostiach. Sem chodili každú nedeľu a počas sviatkov na omše, tu uzatvárali sobáše, krstili svoje deti i pochovávali svojich zomrelých. Vďaka polohe obce na okraji osídleného priestoru boli aj v búrlivých časoch obyčajne uchránení od plieniacich vojsk a mohli sa venovať svojej každodennej práci.

Poznámky a literatúra

- 1 Wiedermann, E.: Archeologické pamiatky Topoľčianskeho múzea. Nitra 1985, s. 18, č. 33.
- 2 Tamže, s. 29 a 64, č. 104 a 359.
- 3 Tamže, s. 50, č. 250.
- 4 Tamže, s. 64, č. 355.
- 5 Takýto mohýlník sa v rokoch 1953 a 1954 podarilo preskúmať v chotári Veľkých Hostí zo 7. až 9. storočia. Pozostával z dvoch veľkých mohýl a väčšieho počtu menších mohýl. Prítomnosť Slovanov v tomto priestore bola nepochybne motivovaná nálezmi zlata. Významné slovenské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, s. 232.
- 6 Tamže, s. 257.
- 7 Bližšie k tomu por. MARSINA, R.: Metodov boj. Bratislava 1985
- 8 MARSINA, R.(ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae (ďalej iba CDSI) I. Bratislavae 1971, s. 66, č. 69
- 9 Šimon syn Hypolita CDSI II, s. 172, č. 250. Roku 1406 „Symony alio nomine Kyswendegy“. Maďarský krajinský archív v Budapešti, zbierka stredovekých listín (ďalej iba MOL DL) 9 158.
- 10 Tieto skutočnosti sa uvádzajú až roku 1329 pri výmene spomínaných majetkov s kráľom Karolom Róbertom. NAGY, E. (ed.): Codex diplomaticus Hungariae Andegavensis II. Budapest 1879, s. 396, č. 348. Prekvapuje však, že na tieto akvizície sa nezachovala žiadna donačná listina.
- 11 Por. predchádzajúcu poznámku
- 12 Nepochybujeme o existencii tunajšej stredovekej fary, ale doteraz sa nám nepodarilo nájsť žiaden konkrétny prameň. Údaje o existencii fary sú až z obdobia včasného novoveku. HUDÁK, J.: Patrociniá na Slovensku. Bratislava 1984, s. 167.
- 13 V staršej literatúre sa možno bežne stretnúť s údajom, že Zlatníky sú doložené už roku 1156 ako „Zaltinc“. To by bola síce lákavá predstava, ale poradie lokalít uvedených v listine arcibiskupa Martýria ju kladie do okolia dnešného Jelenca (Gýmeša). CDSI I, s. 79, č. 81.
- 14 MÁLYUSZ, E. (ed.): Zsigmondkori oklevéltár (ďalej iba ZSO) I. Budapest 1951, s. 151, č. 1276 (darovanie) a s. 160, č. 1398 (uviedenie do držby)
- 15 ZSO III, (Budapest 1993), s. 345, č. 1331.
- 16 ENGEL, P.: Magyarország világi archontológiája 1301-1457 I., Budapest 1996, s. 440.
- 17 V staršej literatúre sa tvrdí, že husiti zaujali hrad Topoľčany, čo však nezodpovedá skutočnosti. Por. Napr. VARSÍK, B.: Husitské revolučné hnutie a Slovensko. Bratislava 1965, s. 224 an.
- 18 MOL DL 59 178.
- 19 VARSÍK, B.: cit. dielo, s. 248 a 249.
- 20 MOL DL 13 694.
- 21 Ostrihomský prímaský súkromný archív v Ostrihome, V-7.
- 22 UHLIRZ, K.: Quellen zur Geschichte der Stadt Wien II/2, Wien 1900, č. regestu 3018.
- 23 ENGEL, P.: cit. dielo, s. 373.
- 24 Bližšie k dejinám panstva por. Štúdiu autora: Topoľčianske hradné panstvo v stredoveku. In: Zborník príspevkov k slovenským dejinám. K životnému jubileu prof. R. Marsinu, DrSc. Bratislava 1998, s. 132 - 145.